

मन्थलीका माझी

—भूपहरि पौडेल

मन्थलीको परिचय

मन्थली मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत जनकपुर अञ्चलको रामेछाप जिल्ला सदरमुकाम-बाट डेढकोश उत्तर दिशामा पर्छ । नेपालको राजधानी काठमाडौं हुनुमान् ढोकाबाट मन्थलीलाई सवा छब्बीस कोश पर्छ । पूर्वाञ्चल राजमार्ग नखुलुञ्जेल सुदूर पूर्व धरान धनकुटादेखि दार्जिलिङ्ग-सम्मका मानिसहरू मन्थलीकै बाटो भएर जाने गर्थे । अहिले यहाँ घाटबाट पूर्व अकाशे भन्ने ठाउँमा हृत्ताको दुइपटक 'टुइनओटर' विमानसेवा उपलब्ध छ भने वुस्ती रामेछाप सडक निर्माण कार्यन्वयन भएकोमा हाल स्थगित छ । वुस्तीदेखि जफे बाह्रवीसे र कारमबोट-देखि मच्छेडाँडीसम्म कच्ची मोटर बाटो पनि तयार भैसकेको छ । मन्थली एउटा प्रसिद्ध ठाउँ हो । कालिञ्चोक लेखबाट बगेर आएका सुनकोशी र तामाकोशी दिदी बहिनीको रूपमा लिइन्छ । सुनकोशी (दिदी) संग तामाकोशी (बहिनी) को भेट बेनीघाटमा पुगेर हुन्छ । त्यसपछि सुनकोशीकै रूपमा बगेर गई उत्तरबाट बगेर आउने अरुण नदीमा मिसिन्छ र धनकुटाको फेदीबाट बगेर आउने तमोर पनि त्यसै नदीमा मिसिएर सो ठाउँ त्रिवेणी कहलाउँछ । यहीं देखि सातैवटा नदीको पूर्व संगम भएकोले यस मिश्रित नदीको सिङ्गो नाउँ सप्तकोशी हुन आउँछ । मन्थलीघाटमा तामाकोशी पर्छ । यस घाटमा साँघु बन्नुभन्दा पहिल्यै

डुंगाबाट मानिसहरू वरिपरि गर्थे । पहरामा ठोकाएर डुंगा खियाउनु पर्ने हुँदा निकै खतराको अनुभव गरिन्थ्यो । दक्षिण दिशा ध्याप्चेदेखि बगेर आएको रणजेर खहरे (डुँडे खोलो) पनि यहीं आएर मिसिन्छ । डुँडेखोला (काठमाडौंबाट जाँदाको इन्तिजाम अनुसार) बाट दाहिनेपट्टि जो हिलेपानी मुनि भोर्लेबाट बगेर आएको (दक्षिण दिशाबाट) सुकाजोर खहरे पनि मन्थलीमै मिसिन्छ । यहाँ रहेका अन्य झोराहरू जो वर्खामा मात्र बग्छन् ती पनि तामाकोशीकै मूलप्रवाहमा मिसिन्छन् ।

मन्थलीबाट पश्चिमपट्टि देखिने ठूलो डाँडो भलुवाजोर हो । जनश्रुति अनुसार, प्राचीन समयमा यहाँ भलायोका रूखहरू प्रशस्त पाइन्थे । भलायोका पात मुख्यतः पहाडी भेगमा घुम बुझमा प्रयोग गरिन्छ । पछि लडाईं भएर जोडिएको हुँदा भलुवाजोर भन्न थालियो । अर्को किम्बदन्ती अनुसार यहाँ पहिले जोर भालु रातदिन हुन्थे । त्यसैले यसको नाउँ भलुवाजोर रहन गएको हो । अहिलेको भौगोलिक सीमा यस प्रकार छ । पश्चिममा भलुवा खोलो, सिम्पानी दुङ्गेश्वरको तेर्सो बाटो, तिलेचौर जाने तेर्सो बाटो हुँदै सिम्लेखोलो, गुवाखोलादेखि उत्तर सुकाजोर खोला हुँदै मथलो मविटारबाट उकालो लाग्ने ठाडो बाटो भदौरे हुँदै भदौ खोलाबाट टेकानपुर कालापानी खोलादेखि पश्चिम तामाकोशी दक्षिणको भूभाग मन्थलीको रूपमा लिइन्छ ।

मन्थलीको ऐतिहासिक किंवदन्ती

५०० वर्ष अगाडि उदयपुर जिल्लाको त्रिजुगा भन्ने ठाउँबाट धर्मजीत र कर्मजीत यहाँ आएका हुन् । त्यस समयमा यहाँ खैरेनी वरैनी थियो । यसको केही समयपछि मन्दरे भन्ने माझी राजा भए । राजग्राम (रजगाउँ) मा यिनको दरबार थियो । कसै कसैको जतश्रुति अनुसार रजगाउँमा हाँस पालिन्थ्यो, यहाँ दरबार थिएन । हात्तीटारमा हात्ती बाँधिन्थ्यो । कुनाउरीमा कुनाउरो राखिन्थ्यो । कुरुहरमा बगैँचा थियो ।^१ धोबीघाटमा लुगाधुने धोबी थिए । भैँसेश्वर डाँडामा भैँसी पालिन्थ्यो । मन्थली डाँडो कटुवाल डाँडो थियो जहाँ दमाइँहरू बस्थे । गौबुरामा गाई पालिन्थ्यो । गोरू कटेरोमा गोरू बाँधिन्थ्यो । रैतीदमा भेडा पालेको थियो । मन्दरे राजाले आफैँले पानी खानको लागि भाला रोपेर निकालेको पानी— मन्दरे पानी अहिलेसम्म छँदैछ । कोशीको पानीमा कुनै शत्रु पक्षले विष हाल्न सक्छ भनेर मन्दरे राजाले पानी खाने बेग्लै कुवा बनाएको हो र यसमा कडा निगरानी राखिन्थ्यो ।^२ माथि लेखिएका कुराहरू अहिलेसम्म जस्ताको तस्तै जनजिब्रोबाट पुकारिँदै आएको हुँदा यो केवल किम्बदन्ती नभएर यथार्थ घटना हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।^३

मन्थलीमा ब्राह्मण, क्षेत्री, कामी, सार्की, नेवार, दमाइँ, माझी, वादी जातिको बसोबास पाइन्छ । ब्राह्मण पुरोहित्याइँ काम गर्ने, क्षेत्री यसोउसो सुरक्षात्मक काम गर्ने, कामी भाँडा बनाउने, दमाइँ लुगा सीउने, सार्की जुत्ता सीउने, नेवार व्यापार गर्ने, माझी डुङ्गा चलाउने, र वादी नयाँ मादल बनाएर बेच्ने तथा पुराना मादल सखाने काममा प्रसिद्ध भए तापनि सबैको साझा पेशा कृषि कर्म हो । यसभन्दा अतिरिक्त

आफूले आर्जन गरेको सीप अनुसार जुनसुकै काम गर्न पनि छुट पाउँछ । वस्तुतः व्यवहारमा फसेको मानिसले जुनबेला जे पर्छ त्यो काम गर्न सक्षम हुनुपर्छ ।

वि + अव + हार = व्यवहार । वि = नानार्थ, अव = सन्देह, हरणहार उच्यते । नाना सन्देह हरणात् व्यवहार इतिस्मृतः ।

मन्थलीमा सांस्कृतिक र धार्मिक स्थलहरू पनि छन् । यहाँको ढुङ्गेश्वरले ऐतिहासिक ख्याति कमाएको छ । यस सम्बन्धमा प्रचलित किम्बदन्ती यसप्रकार छ ।

अहिले मन्थली भेगमा बसोबास गरेका घिमिरेहरूको पुरुषौली थलो नाम्दु काभ्रे हो । यहाँबाट धनपति घिमिरे मन्थलीमा बसोबास गर्न आएका हुन् । धनपतिका दुई भाइ देवानन्द र गङ्गाराम नाम गरेका छोरा भए । गङ्गारामपट्टिका सन्तान जिम्वालहरू हुन् । देवानन्दपट्टिका सन्तान हरिशंकर बाबियाखर्कहरू भए । मन्थली बेंसीमा औलो लाग्ने भएकाले सम्पन्न वर्गका मानिसहरू प्रायः शिखरतिर बस्न रुचाउँथे । देवानन्दका एघारौँ पुस्ताका हरिशंकर हुन् भने गङ्गारामका दशौँ पुस्ताका ज्ञानप्रसाद हुन् । देवानन्द र गङ्गारामका सन्तानहरू वस्तु चराउन मन्थलीको रमिते भन्ने ठाउँमा जान्थे । बाटामा एउटा ढुङ्गो थियो । ७०० गाई वस्तु चराउन जाँदा ढुङ्गोको सन्तानमध्ये एउटाले त्यो ढुङ्गो उचाल्न खोज्यो । जमीनबाट उचाल्यो पनि तर फुत्त मिल्काउन सकेन । त्यसपछि उनी (दाज्यू) घरमा गएर भाइलाई सारा वृत्तान्त सुनाएर भाइ आएर उचाल्दा पनि स्थिति उस्तै भयो । भोलिपल्ट चार भाइ भएर मिल्काउन खोजे, तँपनि ढुङ्गो मिल्किएन । त्यस समयमा कमारा कमारीहरू बेंसीमा बस्थे । उनीहरू सबैलाई लगेर मिल्काउन खोज्दा नमिल्किएपछि त्यसमा विभिन्न शङ्का, उप-शङ्का उब्जे । त्यसपछि उदै नारायण

१. माझी भाषामा “कुरुहर” शब्दले बगैँचालाई जनाउँछ ।

२. माझीहरू अचेल पनि दशैंको टीको लगाउँदा “गोठवारी सिन् कुनौरीतक छाग्ना, भेरी, ह्यदीक” भनेर आशीर्वाद दिँदैछन् ।

३. मूपहरि पौडेल— मन्थलीका माझीहरूको किपट, धर्मदर्शन, वर्ष ५, अङ्क २ बाट (२०४१, माघ, फागुन, चैत) ।

समेतका भाइले बेलपाती टिपी त्यही ढुङ्गामा छोई घरमा लगेर शिरानमा हाले । राति सुतेपछि सपनामा त्यो नमिल्किएको ढुङ्गो महादेव भएको र त्यहाँ पूजाको परम्परा चलाउनु पर्ने संकेत पाए । सपनाको कुरा विपनामा सबैतिर फिजाए । त्यसपछि त्यो ढुङ्गामा महादेवको पूजा गर्ने परम्परा चल्यो । यसको तीन पुस्तापछि रामलाल घिमिरेबाट गुठी राखियो । यसै गुठीबाट पर्वपूजा चलिरहेको थियो । यसरी देवीप्रसादका पिताबाट गुठ राखियो तर पछि पूजा परम्परामा शिथिलता आयो । विष्णुप्रसादका सन्तान भएनन् । विभिन्न कारणवश रोकिएको पर्वपूजा फेरि चलाउँछु भनेर उनले कबोल गरेपछि उनैका छोरा ज्ञानप्रसाद जन्मे । यसरी विष्णुप्रसादले फेरि रेखदेख गरी कबुलियतनामा गराएपछि अहिलेसम्म स्थिति बस्दै गएको छ ।^४

मन्थली पहिले घना जङ्गल भएको पाइन्छ । मलायोलो तामाकोशीको वारपार ढाकेको थियो । मानिसहरू रूखबाटै वारपार गर्थे । ढुङ्गाको आवश्यकता पर्दैनथ्यो । पछि भीमसेन थापाले मन्थली विर्ता पाए । पश्चिमी भेगको सट्टा विर्ता थियो । मन्थलीमा विर्ता पाएपछि पश्चिमतिरको जग्गा लिलाम हुने निश्चित भैसकेको थियो । यो कुरा भीमसेन थापाकी श्रीमतीलाई पटककै मन परेन र उनीहरूले पुरानै विर्तामा जाने निश्चय गरे । त्यसपछि सुनार पानीको गहडध्वजले २० मुरी माटोको १९ मुरी धान तीरो तिर्ने गरी लियो । पाखो चाहिँ रामलाल घिमिरेले लिए । त्यही खेत र पाखो गरी १० मुरी माटो ढुङ्गे घरकै गुठी छँदैछ ।^५

मन्थलीमा भीमसेन थापाको बगैँचा अझै छँदैछ । भीमसेन थापाकै जग्गामा उनैले रोपेका आँप हुन् । खेत बिराउँदै जाँदा नाली बनाएका थिए । जसमा ईँटका टुक्राहरू अझै भेटिँदैछन् । भीमसेन थापाले बनाएका बगैँचामा रोपेका आँपका रूख पुराना भएर धोद्रा भैसके । तर इतिहास भने ज्यूँदो भएर बाँचिरहेको छ ।

मन्थलीमा विश्वेश्वर महादेवको मन्दिर छ । दौडी-दत्त भन्ने मानिसले महादेवको स्थापना गरेका हुन् । दौडीदत्तले मन्थलीबाट तात्तार्त कुरीनी काठमाडौँ ल्याई पुन्याएको हुँदा पधनि-भन्ने खेत सूर्यग्रहणका दिन दान पाएका थिए जसलाई अचेल ग्रहणे खेत भनिन्छ । दौडीदत्तका नाति पद्मलाल थिए । शायद हजुरबाले लिएको ग्रहणको दानकै प्रभावले होला यिनी त्यसै बिलाएर गए भन्ने स्थानीय भनाइ छ । त्यो खेत किन्नेलाई समेत अफाप सिद्ध भएको अनुभव हुन्छ । यो खेत पहिला विर्ता हरण हुँदा रैकरमा परिणत भएको थियो । हाल चुकाहा-मा ५ मुरी माटो दिएर विश्वेश्वरको पूजा चलिरहेको छ । वि. सं. १९९० सालको भूकम्पमा मन्दिर भत्कियो, तर अहिलेसम्म जीर्णोद्धार हुन सकेको छैन ।^६

करम बोटमा सुतार कार्कीले बनाएको रामचन्द्रको मन्दिरमा नित्य पूजाआजा चलिरहेको छ । मन्थलीमा बौद्धिक प्रतिभाहरूको पनि कमी छैन । भरतराज शर्मा मन्थलीय, शङ्करप्रसाद सत्याल, हृदयराज घिमिरे, साम्बभक्त शर्मा 'मुरारी', चन्द्रप्रसाद ढुङ्गाना, नीलमणि ढुङ्गाना, नारायणप्रसाद सुवेदी, माधवप्रसाद घिमिरे, हरिशङ्कर घिमिरे, नगेन्द्र शर्मा, जगदीश घिमिरे, ज्ञानप्रसाद घिमिरे (स्थानीय इतिहासका ज्ञाता) र गणेश घिमिरे प्रमुख रूपमा पर्ने आउँछन् । यी सबै आ-आफ्नो क्षेत्रका विज्ञ हुन् ।

माझी जातिको उत्पत्ति

मनुस्मृतिमा सम्बर्द्धन गरिएका महापातकहरू यी हुन्—

ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वाङ्गना गमः ।

महान्ति पातका न्याहुः संसर्गश्चापि तं सहः ॥

यस नियमलाई समाजले ज्यादै श्रद्धासाथ समर्थन गरी सहर्ष स्वीकार गर्‍यो । आज हजारौं वर्षपछि पनि आफ्नो पूर्वीय समाजले स्वीकार गरेको विषयलाई समर्थन

४. हरिशङ्कर घिमिरेबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा ।

५. हरिशङ्कर घिमिरे, माधवप्रसाद घिमिरे र शङ्करप्रसाद सत्यालको जानकारीका आधारमा ।

६. पूर्ववत् ।

गर्दै आएको कुरा ठूला ठूला दानपत्र, बकसपत्र र ताम्र-पत्र आदिमा पञ्च महापातकको दुहाई दिएकोबाट पुष्टि मिल्दछ ।

यो पञ्चमहापातक अन्तर्गत पारिएको कुकृत्यहरू-लाई जसले जीवनमा सेवा गर्दछ, त्यस व्यक्तिलाई समाजले नराम्रो दृष्टिले हेर्दथ्यो भन्ने कुरा त मनु महा-राजबाट संसर्गि नै पाँचौं महापाप जन्माई दिएकोबाट स्पष्ट छ ।

नेपाली समाजमा राम्रो अनुसन्धान गर्ने हो भने ब्राम्हण वा क्षत्रीलाई पञ्च महापापको अभियोगबाट छुट दिएको हालसम्म निम्न जाति सम्झिने चार जातको कुनै कालमा समाजले खडा गरेको हो कि भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । किनकि नेपालका अन्य जातीय आदिवासी नेवार, मगर, गुरुङ, लिम्बू, किराँती, माझी, थारू, दनुवार, गुवार आदिहरूको आ-आफना भाषा तथा संस्कृति छन्, जुन भाषा र संस्कृति ब्राम्हण-क्षत्री-हरूमा मिल्दैन । त्यो आफ्नै ढङ्ग र पाराको छ । कल्पना गरिएका जातिहरूको पनि भिन्न भिन्न संस्कृति र भाषा भएको भए अर्कै विचार गर्नु पर्ने हुन आउँथ्यो । त्यो नभएबाट ब्राम्हण तथा क्षत्रीले नै अपनाएको सामाजिक, धार्मिक र संस्कृति रीतिस्थिति र भाषा ती जातिहरूको पनि भएकोले उनीहरूको नै नजीकमा पुऱ्याउन बाध्य गराउँछ । ती जातिहरू हुनु पर्दछ- सार्की, दमाई, कामी र वादी । यिनीहरूको जातलाई कहने सार्की, दमाई आदि शब्दमा पनि विचार गर्दा पञ्च महापातसंग मिल्दो-जुल्दो संस्कृतबाट अपभ्रंश भएर नेपालीमा आएको जस्तो छ । त्यसो हुँदा अवश्य नै यही पञ्च महापातकको कारणबाट समाज बहिष्कृत भएर अन्य जाति खडा भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।^७

यसबाट हामीलाई मतवाली जाति कसरी उत्पत्ति

भएका रहेछन् भन्ने कुराको छोटो आनुमानिक ज्ञान प्राप्त हुन्छ । गहिरिएर अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्ने हो भने कुनै पनि कामको आधारमा जातीय परम्पराको विकास भएको मान्न सकिन्छ । जस्तो प्रस्तुत माझी सन्दर्भलाई नै लिउं । शब्दकोशमा माझी शब्दलाई यसरी अर्थ्याइएको पाइन्छ ।

माझी:- डुङ्गा खियाएर जीविका गर्ने एक जाति । मलाहा, मल्लाह ।^८

माझी:- ना. (प्रा. मञ्ज) - डुङ्गा खियाएर जीविका गर्ने एक जाति ।^९

माझी:- ना. (प्रा. मञ्ज) - पुराी लीदेखि डुङ्गा खियाएर तथा माछा मारेर जीविका गर्ने एक जाति ।^{१०}

माझी एक सरल तथा आफ्नै पसीनामा बाँचेको एक साह्रै मिहिनेती जाति हो । यो जाति प्रायः नेपालका नदी र कोशीका किनाराहरूमा बस्ने र डुङ्गा चलाउने तथा माछा आदि मारेर आफ्नो जीवनवृत्ति चलाउने काम गरिन्छ । तथापि यिनीहरू पाएसम्म चाँहि डुङ्गा चाल्ने नै काम गर्दछन् । यसकारण नै होला यिनी-हरूलाई माझी भनेर जातिको रूपमा लिइएको पनि होला । साथै रीस उठेर कसैले गाली गर्नु पर्‍यो भने “बोटे” पनि भन्दछन् । तर यो “बोटे” शब्द अंग्रेजीको “बोट” बाट आएको हुन सक्छ । किनभने अंग्रेजी भाषा-मा नाऊ अथवा डुङ्गालाई बोट भनिन्छ र यसलाई चलाउने यस जातिलाई त्यसै “बोट” सम्बन्धबाट “बोटे” भनेको होला । यसो गरी पानीमा नै प्रायः काम गरी रहने हुनाले यिनीहरूलाई माछा मार्ने व्यवसायचाँहि सालिध्यको दृष्टिले उपयुक्त र सजिलो भएको हो ।^{११}

अधिकांश माझीहरू नेपालको पूर्वी तराई, पहाडी प्रदेश र चितवन जिल्लामा पाइन्छन् । यिनीहरू साधा-

७. शङ्करप्रसाद सत्याल-गलत परम्परा र जाति, उषा, वर्ष ६, अङ्क ५, २०३२ (जनकपुरधाम), पृष्ठ ९-१० ।
८. हर्षनाथ शर्मा (सम्पादक)- बृहत् नेपाली शब्दकोश, (२०२३), पृष्ठ ६४८ ।
९. बालचन्द्र शर्मा (सम्पादक)- नेपाली शब्दकोश, (२०१९), पृष्ठ ८३० ।
१०. सम्पादक मण्डल (थुप्रै)- बृहत् नेपाली शब्दकोश, २०४०, पृष्ठ १०६६ ।
११. यमेशकुमार एम. ए.; पूर्वी नेपालका माझी जातिको एक संस्कृति, हाम्रो संस्कृति, वर्ष ३, अङ्क ३, २०२६ ।

रणतया नदीको किनारामा बस्छन् र नदीका गोल ढुङ्गाको गारो र फुसको छानाको घर बनाएका हुन्छन् । कुनै कुनै माझीहरू नदीदेखि पर मिश्रित बसोबास भएका अन्य गाउँहरूमा बसेका पनि पाइन्छन् ।

परम्परादेखि नै माछा मानु र ढुङ्गा चलाउनु माझीहरूको मुख्य पेशा रहेको छ । तापनि कसै कसैले खेती पनि गर्छन् । माझीहरू आफूलाई रामका सन्तान अर्थात् कुशका वंशज हो भन्ने दावी गर्छन् । तर दनुवार भन्दा भिन्न जातका हौं भनी दनुवारसँग विहेवारी चलाउँदैनन् । आफूलाई माझीहरू "शुभार" भन्दछन् ।¹²

माझीमा पनि माछा मानु र ढुङ्गा चलाउने, मूल बाटोको घाट कुनै हुनाले निकै मानिसको सम्पर्कमा आउँछन् ।¹³

पहाडमा माझी भनिने जातिलाई तराई वा भित्री मधेशमा बोटे र चितवनमा कुशहर भन्ने पनि चलन छ ।¹⁴

माझीहरू आफूलाई रामचन्द्रका सन्तान अर्थात् कुश (कुशरी) का सन्तान हौं भनी भन्दछन् । जसरी चेपाङ्गहरू उनीहरूलाई रामचन्द्रका छोरा लव (लोहरी) का सन्तान हो भनी भन्दछन् । चेपाङ्गहरूको भनाइ अनुसार कुसुण्डा नै कुशरी (कुश) को सन्तान हो भनी भन्दछन् । जुन जातिहरू ज्यादै थोरै छन् र आजकाल तनहुँ जिल्लाको दक्षिणी भागमा छन् भन्ने छ । यस प्रकार चेपाङ्गहरूले भन्ने गरेको कुशरी (कुश) का सन्तान र माझीहरूले भन्ने गरेको कुशरी (कुश) का सन्तान कुशुण्डो र माझीहरूले भन्ने गरेका (आफूहरू नै) कुशरी (कुश) का सन्तान भिन्दाभिन्दै अस्तित्वबाट देखापरेका वर्गहरू हुन् भन्न सकिन्छ ।¹⁵

वास्तवमा यी सबै तर्क वितर्क मात्र हुन् । माझी जातिको उत्पत्ति कसरी भयो भन्ने कुराको निक्कै ल गर्न गाह्रो छ । किनभने माझी नेपालका विभिन्न भू-भागमा मात्र नभएर संसारका विभिन्न मुलुकहरूमा छरिएर

रहेको कुरा प्रायः पत्रपत्रिकाहरूमा पढ्न पाइएको हुँदा यसलाई संसारका कुना-कुनामा छरिएर रहेको जातिका रूपमा लिनु पर्छ । माझीहरू पाखामा घर बनाएर बस्दैनन् । उनीहरू त नदी या कोशीकै छेउछाउमा घर बनाएर बस्छन् । साँघु नभएका घाटमा ढुङ्गाबाट मानिसहरूलाई वारपार गराउँछन् । यसबाट फुसत मिलेको अवस्थामा माछा मानु त भिन्नै हुन्छन् । पुटुपुटु हिँडन सक्ने भएपछि माझीका छोराछोरीहरू कोशीकै पानीमा हेल्छन् । त्यसैले एउटा के आहान प्रचलित छ भने कोशी माझीको मीत हो र उनीहरू जस्तै भेलमा डुबे पनि उत्रन सक्छन् । माझी डाँडो उक्लन जान्दैन, बरु कोशीकै गहिराइमा डुबन चाहन्छ । माझी मानव सृष्टिको आदिम अवस्थादेखि नै कोशी या नदीकै छेउछाउमा रहेर आफ्नो परम्परागत जीवन प्रक्रिया चलाइरहेको हुँदा पानी र माछासंग यसको घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको बुझिन्छ । स्थान, वातावरण र समयको प्रवाहमा भाषा, सांस्कृतिक परम्परा र आस्थाहरूमा भिन्नता आउन सक्छ । तर जाति संसारको कुनै पनि भू-भागमा एउटै हुन सक्छ ।

मन्थलीका माझीहरूको थर

माझी जातिको थरका सम्बन्धमा यसको विशेषता केलाउन खोज्ने अनुसन्धाताहरूले विभिन्न थरी तर्क पेश गरेका छन् जुन केही हृदयसम्म स्वीकार्न योग्य देखिए पनि पूरै सत्यताको नजीक छ भन्न चाँहि मुस्किलै पर्छ ।

यिनीहरूको आफ्नो थर हुन्छ भन्छन्, तर थर र आफ्नो न्वारानको नाउँ बताउँदैनन् न कुनै तमसुक या कागजपत्रमा तिनको सक्कली नाउँ र थर देख्न पाइन्छ । यसको मतलब आफ्नो सक्कली नाउँ प्रख्यात गरेपछि बोक्सी झाँकीको भेद पर्छ भन्ने उनीहरूको बलियो धारणा हुन्छ । आफ्नो नाउँ र थर कागजपत्रमा लेख्नै पर्‍यो भने पहिले नाउँ, जात-माझी र ठेगाना दिन्छन् । घरायसो कागजदेखि अड्डाखानासम्म यही प्रथा हुनाले तिनीहरूको विवाहको लागि थर हुन्छ-हुँदैन भन्न सकिदैन ।¹⁷

१२. नगेन्द्र शर्मा; नेपाली जनजीवन, साझा प्रकाशनबाट पहिलो पटक २०३७, पृष्ठ ९४ ।

१३. डोरबहादुर बिष्ट; सबै जातका फूलबारी, साझा प्रकाशन, चौथो संस्करण, पृष्ठ ९३ ।

१४. पूर्ववत्, पृष्ठ ९४ ।

१५. राजेश गौतम; चित्तौनका माझीहरू, झङ्कार वर्ष २६, अङ्क ३, २०४१, पृष्ठ २३-२४ ।

१६. शङ्कर कोइराला; कोशी प्रदेशका माझी जाति, प्राचीन नेपाल, वैशाख २०२५, संख्या ३, पृष्ठ १९ ।

माझीहरूको थर हुन्छ भन्छन्, तर माझी समुदाय-मा उनीहरूको थर सोझा बताउने गर्दैनन्। त्यसैले माझीहरूले आफूलाई जुन विभिन्न किसिमको वर्गहरूमा छुट्याएका छन्, त्यही नै माझीहरूको “थर” हो कि भन्ने लाग्छ।

माझी समुदायमा पहाडतिर (Upstream Valley) बस्ने माझीहरूलाई कशारे (Kashare) भन्ने गर्दछन्। यद्यपि यो शब्द पहाडको कुना काप्चामा बस्ने भएकाले पनि प्रयोग गरिएको हो भन्ने कुरा अरु जाति-हरूमा पनि “कशारे” (Kashare) भन्ने शब्द भएकाले भन्न सकिन्छ। यी बाहेक चितौन जिल्लामा देखिएका माझीहरूलाई यस्तै विभिन्न नाउँहरू सुन्धुवा (Sundhuway), कशारे (Kashare), थार बोटे (Thar Bote), मुसर बोटे (Mushar Bote), कुशर बोटे (Kushar Bote), पाखे बोटे (Pakhe Bote) दिएका छन्। यसको अलावा चितौनका डोटीतिर भागु बोटे (Bhagu Bote) भन्ने नामका माझीहरू पनि पाइन्छन्। यी विभिन्न उपनामहरू नै माझीहरूका थर हुन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ।^{१७}

यसबाट हामीलाई के कुरा थाहा हुन्छ भने माझी-हरू आफ्नो सक्कली नाम र थर बताउन चाहँदैनन्। उनीहरू बसेको स्थानका आधारमा पनि थरको विभाजन गरिन्छ। तर सबैतिर यो नियम लागू हुन्छ भन्न सकिँदैन।

अतीतका गर्भमा लुकेका पुरातात्विक वस्तुहरू-लाई खनेर निकाली त्यसको आधारमा तत्सम्बन्धी युगको संस्कृति एवं सभ्यताको मूल्याङ्कन गरिन्छ भने जातीय संस्कृतिको मूल्याङ्कन गर्ने उनीहरूको चाडपर्व, भेषभूषा एवं रहनसहन नै त मापदण्ड हो। यसै सन्दर्भमा नेपालको पूर्वी भेगका सुनकोशी, तामाकोशी एवं भटौली आदि नदीको तटमा बसोबास गरिरहेका माझी जातिको संस्कृति र भेषभूषा छ, यसलाई अन्य संस्कृतिले मँल्याउन र जुट्याउन सकेको छैन। खास गरेर मन्थली बेसीको

गढवारी, कुनौरी, भटौली आदि स्थानमा यिनीहरूको प्रशस्त वस्ती छ। उक्त स्थानमा बसोबास गर्ने यिनीहरू तीन थरीका छन्— काश दनुवार, काश कुशुवार र कुमाले।^{१८}

मन्थलीमा गौडवारी (गरुडवारी ?) र कुनौरीमा माझीहरू बसेका छन्। यी दुई ठाउँको दूरी २० मिनेटको बाटो छ। दुवै ठाउँमा बस्ने माझी एकै हुन्। यहाँ दनुवार थर भएका माझीहरू छन्। एक थरि दनुवार जाति पनि हुन्छ। तर दनुवार र माझीका सांस्कृतिक समानता भएको बुझिँदैन। तर एउटा के कुराको समानता पाइन्छ भने माझी र दनुवारका छोरीबेटीलाई कसैले जबर्जस्ती करणी गर्नु भने त्यो मानिस उनीहरूका देउता लागेर मृत्युको शिकार समेत हुन सक्छ भन्ने जनश्रुति छ। माझी र दनुवारका चेलीबेटी पर्वहरू फाट्टफुट्ट सुनिन्छन्। माझी-का थरहरू मेतर, चाँतर, कुशवार, दनुवार आदि हुन्छन्। यसरी मन्थली र अन्य ठाउँका माझीहरूका थरमा भिन्नता पाइन्छ।^{१९}

मन्थलीका माझीहरूको वैवाहिक सम्बन्ध

“केटी कुनै घरमा माग्न जानु पर्‍यो भने पहिले कुरो हाल्छन् र केही कुरो मिल्ने छाँट भयो भने पछिबाट जाँड रक्सीको शकुन लिएर जाने चलन छ। पछि कुरा छिन्न जानेहरूले एउटा भाला लिएर गएको हुन्छ र सो भाला केटीको घर आँगनको बीचमा गाडिदिन्छन्। त्यसको माने हो हामी केटीको कुरा छिन्न आएका छौं। साथमा आएकाहरूले जाँडको शकुन लिएर घरमा पस्तछन्। जाँड-रक्सीको जाफतको साथ दुवै थरिमा विवाहको वाग्दान हुन्छ। उनीहरू विवाहको वार बुधबार-लाई श्रेष्ठ मान्दछन्। अरु बाहुन क्षेत्रीहरूको विवाह गर्ने महीनामा बुधबारको दिन विवाह कार्य सम्पन्न गर्छन्। रजगाउँ, भटौली, नवघाटतिर माझीहरू बेनीको जात्रा, जुन जात्रा सुनकोशी र तामाकोशीको दोभानमा हुन्छ, बाला चतुर्दशी र शिवरात्रिको बेला विवाह प्रथा

१७. राजेश गौतम; पूर्ववत्, पृष्ठ २४।

१८. शङ्करप्रसाद सत्याल; माझी जातिको संस्कृति, उषा, वर्ष ५, अङ्क १, २०३०, पृष्ठ २७, २८।

१९. माधवप्रसाद घिमिरेबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा।

अनुसार मझिनीहरू पनि अरू जाति सरह घिसारिन्छन् । घिसार्ने तरिका, यसमा केटाकेटीको सरलाह पहिले नै मिलिसकेको हुनुपर्छ । अनि फलानो जात्रा भन्ने निर्णय दुवै थरबाट तोकिन्छ र केटी सहेलीसंग जात्रालाई गाउँबाट झर्छे । केटो आफ्नो साथीहरूलाई लिएर जात्रामा आई पुग्छ । केटा र केटीतर्फको सङ्गीत गानपछि केटा पट्टिको साथीहरूले यो केटी यसैसित आउन खोजेकी हो भन्ने थाहा पाउँछन् । त्यस काममा पहिले जसले केटीको नाडी समातेर तान्छ, उसको भावी पति त्यही हुन्छ । यो एक जबर्जस्त काम हो तापनि बंलात्कार भन्न सकिँदैन । किनभने अरू जातिहरूमा पनि यस्तो प्रथा प्रशस्त छ जुन घिसार्ने काम पुरुषतर्फबाट आरम्भ गरिन्छ । अनि लँजाने सहयोगीहरूले पहिले नै बाटोको गुप्त इन्तिजाम बनाइसकेका हुन्छन् । दुवै थरमा कहिलेकाहीं कुटामारी भएको पनि देखिएको छ । कहिलेकाहीं केटीको खोसाखोसमा इज्जतको बेइज्जत पनि हुन गएको छ । तर मझिनीहरू विरलै अरू जातिसित विहा गरेका वा पोइल गएका पाइन्छन् । यिनीहरूको विशेष गरी माझी जातिमै आदानप्रदान हुन्छ । मझिनी भ्रष्टाचरण अर्थात् जतिसुकै घर चहारेकी भए पनि जातमातको चोखी नै बनिरहन्छे ।”²⁰

“छोराछोरीको विवाह १२ देखि १५ वर्षको अवस्थामा हुन्छ । विवाहको १० देखि १२ दिन अगाडि पुरोहितले चारै हात खुट्टा र गलामा दाम्लाले अलझाई किलामा बाँधेर केटालाई मन्त्रको रूपमा विभिन्न उपदेशहरू दिन्छन् । यो जीवनभरको मूल उपदेश हो । यसैमा उनीहरूको संस्कृति निहित भएको हुन्छ ।

“विशेषतः विवाह माघ र फागुन महीनामा गर्दछन् । दिन निश्चित भएपछि २४ पाथी चामल, जाँड आदि ठेकीको रूपमा दुलहाको तर्फबाट दुलहीकहाँ लगिन्छ । निश्चित दिन बुधबार दुइजना दमै समेत १५-१६ जना जन्ती जान्छन् । तर दुलहा जाँदैन । बेलुका-बिहान खानपिन सकेपछि दुलही लिएर विदा हुन्छन् । बाटामा दुलही तर्फकाले नाचगानको साथै बन्दूक,

लठ्ठी आदि तेस्यैएर बाटो छेक्ने चलन छ । जसमा माइतीको मूली पनि सम्मिलित भएको हुन्छ । छेक्ने मूललाई रु. १।- र बर्को आदि विछ्याउनेलाई सुर्ती, तमाखु तथा -।- पैसा दिएर भगारे भाग गर्दछन् । यसबाट यिनीहरूका युवतीहरू पूर्वकालमा बाटबाटोमा लुटिने कुराको स्मरण दिलाउँछ ।

“घरमा ल्याएर भित्र दुलहा हुन्छ र बाहिर दुलही सिङ्गारिन्छ । अग्लो पिरामा राखेर माइतीले सोइमुरो (गोडा धुने) गर्दछन् । भित्र अगेनामा आगे र दीयोमा बत्ती बालिएको हुन्छ । दुवै भित्र गई हुंसारज (मान्छेको आकृति) लेखेको ठाउँमा बस्तछन् र दुलहीको मजेत्रो दुलहाको पटुकाको फेरमा प्रेमबन्धनको रूपले जोल्छे । दुवै अगेनाको वरिपरि तीनपल्ट घुम्छन् । पछि पछि माछा, दही, कलश बोकेको व्यक्ति पनि घुम्दछ । वर देव, लखनी, लदी नामक कुल देवताको नाम लिएर वरले सिन्दूर हाल्दछ । निम्तालु व्यक्तिहरूले थालमा पैसा राख्ने दुलहीको मुख हेर्दछन् । त्यो पैसा दुलहाको हुन्छ ।

“रातभर खानपिन र नाचगान चल्दछ । बिहानपख दुवै दम्पति कोशीमा नुहाएर गाँठो फुकाउँदै सिद्धर पखालिन्छ । बेलुका दुलहालाई लिएर दुलही माइत जान्छे । दुलहाले जाँडको घ्याम्पो र दुलहीले भोल्टा (रोटी) को सोली अनिवार्य बोक्नु पर्छ । सासू समुरालाई ज्वाइँले ढोंगभेट गर्दछ । यिनीहरूको विवाह यही विधि अनुसार समाप्त हुन्छ । तापनि यस जातिमा पुर्नविवाह र जाति प्रथा प्रशस्त चल्दछ । कुनै धार्मिक बन्धनले रोकतैन ।”²¹

दुवैतिर विवाह योग्य केटा र केटीको सम्बन्धमा कुरा चलेपछि एक पाथी जाँड लिएर र एक हातमा भाला (निशान) लिएर दुई जना लमी केटीका घरमा जान्छन् । यो निशान गाउँको बूढो पाको गौडुङ्ग कहाँ रहन्छ ।

“जाउँ रे जउँ कान ल्याइ अथवा मान ल्याई (मानलाई ?) मेरो बेटालाई केटी हेरेँ जउँ, बली धर्ला छ, आवे पनि बाज्ला छ ।”

२०. शङ्करकोइराला- पूर्ववत्, पृष्ठ १८, १९ ।

२१. शङ्करप्रसाद सत्याल, पूर्ववत्, पृष्ठ २९-३० ।

यी कुरा सुनेर चित्त बुझ्यो भने केटी पक्षका मानिसले जाँड समाउँछन् र चित्त बुझेन भने समाउँदैनन्। जुन महीनामा विहे गरिन्छ त्यही महीनाको कुरा छिन्दा जेठी, माहिली, साहिली, काहिली र कान्छीमध्ये कुन चाहिँ छोरीको विवाह गर्नु छ, त्यही छोरीको पहिलो कुन बुधबार ठीक हुन्छ (जुछै), त्यसै दिन विहे हुन्छ।

यसरी विहेको कुरा छिनिसकेपछि केटा पक्षकाले केटी पक्षका लागि २२ पाथी चामल, २० रुपैयाँ, एउटा बाखा, जाँड दिनु पर्छ। यसलाई शोध खाने भनिन्छ। मन्थलीका माझीहरूको विवाहमा व्यौलो जानु पर्दैन। व्यौला पक्षबाट बेलुका जन्ती गएर बेलुकी व्यौली ल्याउँछन्। घर गाउँलेमा केटीकी (व्यौली) आमा, बा र अन्य दुई चार जना मानिस मात्र हुन्छन्। माझीहरूको विना व्यौलाको विहे हुन्छ। यिनीहरू पनि अन्य जाति सरह बाजा बजाएरै गर्छन्। आमाबाबु (व्यौलीका) दाजुभाइ, नातगोता र अन्य इष्टमित्रले व्यौला-व्यौलीको गोडा धुन्छन्। यिनीहरू गोडा धुँदा तामाको या पित्तले खँडकुलामा नधोएर भूईँमै धुन्छन्। माझी समुदाय (मन्थली) मा गोडधुवा दिने चलन छैन। गोडा धोएर पानी खाएपछि यो विधिविधान समाप्त हुन्छ। माझीहरू जग्गे गर्दैनन्। गीत गाउँछन्। मादल, ढोलकी, झ्याम्टा बजाउँछन्, नाच्छन्, तर पञ्चेबाजा हुँदैन। व्यौलाको घरमा यस किसिमको विधिविधान हुन्छ।

व्यौलीको घरमा व्यौला पक्षबाट आएका जन्तीलाई मासु, भात, जाँड खान दिन्छन्। व्यौलीले भने यहाँ केही कुरा पनि खाने चलन छैन। माझीहरू जन्ती खाने कुरालाई “जन्ती खाइनार” भन्छन्। व्यौली अन्माउँदा रूने चलन छैन। व्यौलीलाई बाबु आफैँले बोकेर (पिठ्यूँमा) व्यौलाको घरमा पुऱ्याउँछन्। खानपिन सकिएपछि व्यौलापट्टिका घर गाउँले व्यौलाको घर भित्रबाट— “आओ रे जनती आओ” भन्दै बाहिर निस्कन्छन्। यसपछि फेरि खानपिन गर्छन्। अब गौडुङ्ग (बूढापाका) एक ठाउँमा बसी सरसल्लाह गर्छन्। गौडुङ्ग दुवै पक्षका जम्मा हुन्छन्। यिनीहरूको एकान्तमा गरिएको साउती यस्तो हुन्छ—

“विहे गर्ने मेलो किनि खै किनिखै”

२२. माधवप्रसाद घिमिरेबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा।

यसपछि घरभित्र अगेनाको छेउछाउमा व्यौला व्यौली दुवै तर्फबाट मान्छेको आकारमा रेखी हाल्छन्। रेखी जुनसुकै पीठोको हाले पनि हुन्छ। रेखीमाथि मान्द्रो ओछ्याउँछन्। व्यौलाव्यौली भित्र जान्छन्। व्यौलाले आफ्ना साथमा लुगा गहना जे जे छन् ती सबै व्यौलीलाई त्यहीँ दिन्छन्। यसपछि नाचगान गर्छन्। रातिको विहे यहीँ सकिन्छ।

भोलिपल्ट विहान व्यौलीका घरबाट आएका आमाबाबु र अन्य नातागोता र घर गाउँले व्यौलीको बाबु आफ्नी छोरीलाई यसरी अर्ती दिन्छन्—

“खोजीमेली वैआन्ले भने ज्वाइँ करदोष, खोजी-मेली आन्लो चीज तुइ लै बनाइलै भने तोरै दोष।” अर्थात् चीजबीज खोजमेल गरेर नल्याएमा ज्वाइँको दोष हुन्छ र खोजेको कुरा नतुल्याएमा तेरो दोष हुन्छ। यसपछि व्यौलीका तर्फबाट आएका सबै मानिस आ-आफ्नो घर फर्कन्छन्।

यसरी विहे भएको दुई दिनपछि नयाँ दुलहा दुलही (छोरी ज्वाइँ) ससुराल जान्छन्। ससुराल जाँदा ज्वाइँले एक गाग्रो जाँड डोकामा आफैँले बोकेर पुऱ्याउनु पर्छ र छोरीले सेलरोटी (भोल्टा) बोकेर लान्छन्। सासू ससुरालाई ज्वाइँले गोडैमा ढोग्नु पर्छ तर सासू ससुराले भने ज्वाइँलाई नमस्कार मात्र गरे पुग्छ। दुई चार दिनपछि माइत र ससुरालबाट दुवै जनासंगै घर फर्कन्छन्।

यस किसिमसंग मन्थलीका माझीहरूको वैवाहिक संस्कार सम्पन्न हुन्छ।²²

मन्थलीका माझीहरूको मृत्यु संस्कार

“यिनीहरूको अन्त्येष्टि कर्म अचम्मको छ। दाह-संस्कार सकेपछि छोराले १० दिनसम्म खोचामा पकाएको भात, माछा र जाँड कोशीबाट छर्दै घरसम्म आउँछ। दसौँ दिन कोशीमा पिण्ड दिएर गहुँत खाई मलामी ख्वाएपछि साधारणतः शुद्ध हुन्छ।

तर ठूलो सराध आश्विन कृष्णमा हुन्छ जुन समयको मृत्यु भए पनि श्राद्धको समय यही हो। पूर्णिमाको दिन मादलको साथ नाचगान गर्दै पितृलाई भन्दछन्—

आज चोखो जाँड राख्यौं, सात दिनपछि तिमीलाई खान डाक्ने छौं ।

कात्रोको शेषमा सिन्दूर दलेर राखिन्छ । जो पितृको प्रतीक हो । बुधबार आज थाल्दछौं, भोलि पाल्दछौं, पर्सा फाल्दछौं भन्दै शुरुआत मात्र हुन्छ । वृहस्पतिबार विहान कुनै पिपलको बोटबाट बाटो खन्दै घरसम्म ल्याइन्छ र त्यो पित्राङ्कित टालो पिपलको बोटमा लगेर खाने—पिउने जाँड आदि सबै सामान चढाउँदै आफ्ना साथीमाइहरूका साथ सिंगाले दाताले आउ भन्दछन् ।

बेजुकीपख “भरती ठुकाउने” भन्दै ठूलो नाच-गानका साथ काठका खुकुरी, तरवार, ढाल र सेउला आदि लिएर मूर्ख पितृ आएको कल्पना गर्दै कल्पित घोडामा चढी लडाईंको अभिनय गर्दछन् ।

घरभित्र टाण बनाएको हुन्छ- त्यसलाई शीतले टाणले पुकार्दछन् । त्यहाँ भित्ती राख्दा— यहाँ राम्ररी बस, भोलि विहान विदा दिनेछौं भन्दै बडो दीनतापूर्वक प्रार्थना गर्दछन् । नाचगान चल्छ । विभिन्न खाद्य तथा पेय वस्तुहरू उपहार स्वरूप चढाउँछन् ।

विहान ४ बजेतिर भोलाको ठूलो टपरीमा खाने पिउने सबै सामान राखेर बीचमा पैतृक टालोको साथ बलेको दियालोको मुढा राखिन्छ । त्यो टपरी लिएर जो भएका आवाल वृद्ध, वनिता करुणापूर्ण वाद्य गानका साथै कोशीमा जान्छन् । बजाउने बेलामा वृद्धहरूको पुकार, वनिताहरूको रुदन र बालकहरूको चित्कार बडो हृदयविदारक हुन्छ ।

“असला माछा कुटिकै मात,
किनिखै छाड्छौ मन्थलीघाट”

भन्दै अश्रु वर्षाका साथ त्यो टपरी कोशीमा बगाउँछन् । माझ भेलबाट बग्दै गयो भने खुशी भई गएको विश्वास र बगेन, तीरतर्फ आयो अथवा मास्तिर गयो भने खुशी नभई केही आशा गरेको विश्वास गर्दछन् । यस्तो भएमा फेरि दोहोर्‍याउने पनि चलन छ ।^{२३}

माझीहरूको अन्त्येष्टि क्रिया एउटा “श्राद्ध” गरेपछि सम्पन्न हुन्छ । यो क्रिया सोह्रश्राद्धमा एउटा

बुधबार गएपछि अर्को बुधबारमा थालिन्छ र ३ दिनमा सकिन्छ । सानो नानीको पनि सरात गर्ने चलन छ । यो ३ दिनलाई डाक्ने, पाल्ने, फाल्ने भन्ने चलन छ । मर्नेको घरमा खुब जाँड बनेको हुन्छ । बाख्रा र राँगा काट्ने प्रथा छ । चेली बेटाहरू जम्मा गरिन्छ । गाउँका सबै प्रायः बूढाबूढी केटाकेटी भेला भएर घर आँगनमा मादल बजाएर नाच्ने गाउने गर्छन् । पहिला पितृ डाक्दा पहाडबाट मादल ठोकेर लट्टीमा भाले, खरको फूल, घोडाको जगर झै बाँधेर त्यही लट्टीमा चढेर आउने चलन छ । कारण तिनीहरूको आँगमा मृतक आत्माको प्रवेश हुन्छ भन्ने विश्वास गर्छन् ।

घरमा आएपछि धूमधामको नृत्य हुन्छ । अरु वरिपरि बस्नेहरूलाई ब्यांगे कमिला र जाँडको कट मिसाएको पदार्थ छरिदिन्छन् र हाँसो गर्छन् । यसो गर्नाले पितृ खुशी हुन्छन् । उनीहरू पितृलाई “पितर” भन्छन् । यिनमा कुनै काममा पनि तोर्मा वटार्ने चलन छैन । कुखुराको मासु, फुल, बाख्राको मासु, जाँड डबकोमा हालेर ठाउँमा राखेपछि पितृको आव्हान हुन्छ । बाहिर मादल घन्किरहेको हुन्छ । मृतकको छोरा नाति त गुफा जस्तै घरभित्र बस्छन् । फलाकनेले फलाकी रहन्छ । जसको आँगमा पितृ प्रवेशको आव्हान कार्य गरिन्छ ऊ पनि आँगनमा चोखी नीतिसंग बसेको पाइन्छ र जब उसको आँगमा कम्पन आउँछ र उल्टोसित पछाडि हिंड्न थाल्छ । उसलाई उनीहरू “पितर” आएको भनेर प्रसन्न हुन्छन् । रातभर दिनभर मादलको ताना छुट्दैन । यो नृत्य दर्शकहरू हुँसाउने अनेक हावभावले परिपूर्ण हुन्छ । यदि त्यस घरमा पितृ आएन भने के कारणले नआएको हो, अर्को त्यस्तै सरात गरेको घरमा गएर पितृ आएर कामको व्यक्तिलाई सोधनी गर्दछन् । उसलाई पितृ आएको बखत ऊ देवता सरह तीनै कालको कुरा बताउन सक्छ भन्ने विश्वास लिएर पितृ नआउने घरको कुरा सोधिन्छ । केले आउन नसकेको हो उसले मागेको के कुरा नपुग्दा चित्त दुखाएको हो अथवा कतै काममा अलमलिएर पितृले आफ्नो अहिलेको घरमा आउन नपाएको हो, खोलिन जान्छ । कुनै काम विशेषले नआएको रहेछ भने

फेरि अर्को वर्ष सरात गर्नु पर्छ । माझीहरू मृतकको क्रिया त्यही एक सरातमा सम्पन्न गर्छन् । मरेपछि सरातको दिन तथाउजेल मृतकको नाममा पानी दिने चलन छ ।^{२४}

“एक अनौठो तर नेपाली जातिको संस्कृति माझीहरूको पितृ बोलाउने संस्कृति पनि हो । वर्ष दिनभरि आफ्ना मरेका आमा-बाबु वा अरु दाजु-भाइ, बहिनी-दिदीको श्राद्ध वा वार्षिकीको रूपमा सोह्रश्राद्धको प्रथम दिनको दिन अथवा प्रतिपदाको दिन यिनीहरू यो समारोह गर्दछन् । जबसम्म यो समारोह गरिदैन, तबसम्म यिनीहरू आफूले खानुभन्दा पहिले पितृलाई चढाउँछन् र केही बेरपछि हेर्दा पितृले त्यसलाई ग्रहण गरिसकेको हुन्छ र त्यहाँ केही चिन्ह छोडेर गएको हुन्छ भन्ने यिनीहरूको धारणा बनिस्केको छ । सोह्र श्राद्धको प्रतिपदाको दिन यिनीहरूको ठूलो चाड हुन्छ । जसको घरमा बाबु वा आमा अथवा यस्तै नजीकको सम्बन्धीको मृत्यु भएको छ, त्यसले येनकेन प्रकारेण यो समारोह गर्ने पर्दछ । यदि सो गरिएन भने पितृको दुर्गति हुन्छ भन्ने यिनीहरूको विश्वास छ । त्यस दिनभरि सबै दाजुभाइ भेला भएर गच्छे अनुसार खानपिन गर्दछन् र रात परेपछि आगनको बीचमा आगो बालेर पितृलाई बोलाउँदछन् । पितृको लागि कृत्रिम घोडा र अरु विविध उपकरणहरू राखिदिएको हुन्छ । यस समारोहलाई हेर्न वरिपरिका छिमेकी गाउँले सबै भेला हुन्छन् । सबै आफ्नै संस्कृतिको रूपमा यसलाई सम्मान गर्दछन् । माझीका नारी र पुरुष सबै मिलेर रातभरि त्यो अग्निको प्रदक्षिणा गरेर माझी भाषामा नै गीत गाएर घुमी रहन्छन् । जब आउने र नआउने टुङ्गो लाग्दछ अनि त्यही अनुसारको उपसंहारको गीत गाउँछन् । पितृ नआइकत विहान भयो, उनीहरू पितृसंग रिसाउँछन् र “माझीको पितर नई आई लाडटो घोटो मितर” भनेर अगन्तोष व्यक्त गर्दछन् । अनि पितृ आयो भने खुशी भएर “माझीको पितर आइलाडटो घापो मिटर” भनेर कृतज्ञता प्रकट गर्दछन् । सबभन्दा अनौठो र आश्चर्यजनक कुरा नै यिनीहरूको पितृ आउने कुरा छ । त्यसै सन्तानमा जुन

वंशको मृत्यु भएको छ, एकजनामा त्यो पितृ आउँछ । अनि त्यो मान्छे काम्दै आफ्नो व्यक्तिगत परिधिबाट माथि उठेर पितृको तर्फबाट बोल्दछ । भनाइको मतलब त्यस मानिसको सो पितृको आत्मा आउँछ र ऊ पितृ नै भएर बोल्दछ । अनि प्रश्नकर्ताको प्रश्न अनुसारको जवाफ दिन्छ । ऊ अहिले कहाँ छ ? कस्तो हालतमा छ ? र उसको इच्छा के के छ ? सो सबै त्यसले भन्दछ । वारिपारि गाउँ छिमेकका मानिसलाई जीवित अवस्थामा उसले चिनेको थियो र त्यसै वर्षमा उसको पनि मृत्यु भएको छ भनेर त्यसको बारेमा कुनै आफन्तले प्रश्न गरेमा त्यसको हालतको बारेमा त्यस पितृले सबै कुरा भन्दछ । यो कुरा सुन्न, प्रश्न गर्न र हेर्न नै प्रायः वारिपारि गाउँ घर, छरछिमेकका नारी पुरुषहरू त्यस दिन पितृ बोलाउनेवाला माझीको घर जान्छन् । भोलि पल्ट बिहान पितृ बिदाई गर्न सारा माझी परिवार नजीकै कोशी या नदीमा जान्छन् र सेउलाले निर्मित गरिएको कृत्रिम घोडा पितृको निमित्त राती आगनको माझमा राखिएका सामानहरू समेत लगेर बगाउँछन् र पितृ बोलाउने चाड पूरा हुन्छ ।^{२५}

माझीहरू मृत्यु भएपछि मशानघाटमा लगेर जलाउँछन् । कसै कसैका गाड्छन् पनि । घाट नजीकै भएको हुँदा कसैले हरियो बाँस प्रयोग गर्छन् र कसैले गर्दैनन् । मूर्दालाई सेतो कात्रोले बेर्छन् । मूर्दाको छातीमा एक माना चामल राखिन्छ । छोराले दाग बत्ती दिन्छन् । मन्थलीका माझीहरू किरियाभित्र छोपो गुद्दैनन् । कोरा बस्दैनन् । तिनीहरू यस अवस्थामा नून खाँदैनन्, तेल छुँदैनन् । यसको साथसाथै अन्य जातिका मानिसहरूलाई पनि छुँदैनन् । गाईबस्तुलाई छुनु पनि वर्जित छ । ७, ९ र ११ दिनमध्ये कुनै उपयुक्त दिन ठहर्‍याएर शुध्याई गरिन्छ । ब्राम्हण क्षेत्रीकै जस्तो यी माझीहरू किरिया बस्दैनन् । शुध्याईको दिन केरा, मासु, जाँड र च्यूरा अनिवार्य चाहिन्छ । सेतो भोटो पुग्ने र भए जति सामान पेरुङ्गो र माटाको हण्डीमा हाली राखिन्छ । पेरुङ्गामा र हण्डी (हण्डो ?) मा सामानहरू छुट्ट्याएर थन्काएपछि

२४. शङ्कर कोइराला; पूर्ववत्, पृष्ठ १९-२० ।

२५. यमेशकुमार एम्. ए., पूर्ववत् ।

अरू जम्मा भएका मानिस जो भएको खानेकुरा खान्छन् ।

बरखी बारेको मानिसले वर्ष दिनसम्म एकसरो लुगा लगाउनु पर्छ । छोराले आफ्नो शरीरमा भएका रौं जति सबै नखौरी हुँदैन । यो नियम मान्छे मरेपछि पालन गर्नुपर्ने रहिआएको पाइन्छ । सरात (सोह्र श्राद्ध) नआउन्जेल कपाल, दारी र शरीरमा भएका अन्य रौं पाल्छन् । “पितरा-पितृको पितरा” नबगाउन्जेल छोराले जुन चीज खान्छ, त्यो अलिकति चढाउनु पर्छ ।

यसपछि माझी समुदायको पितरा बगाउने विधि आउँछ । माटोको हण्डमा र पेरुङ्गामा हालेको चीजलाई पितरा भनिन्छ । सोह्र श्राद्ध शुरू भएपछि बुधबारको दिन पारेर, जहाँ लगेर मृत व्यक्तिको लाश जलाएको वा गाडेको छ (मन्थलीका माझीहरू प्रायः जलाउँछन्), त्यहाँदेखि बाटो खन्छन् । भोलि पल्ट बिहीबार गाउँले सबै जम्मा भएर मादल, ढोलकी बजाउँदै कोशीको छेउ-सम्म गएर त्यहाँ जाँड, भात, मासु आदि आफूसित भएका खाद्य पदार्थ चढाई नाच्दै, गाउँदै पितृ बोलाएर घर फर्किन्छन् ।

करीब बेलुका ४ बजेको समयमा खर र सिठुको घोडा बनाउँछन् । सिठुको सेतो पुच्छर हालेर डोरीलाई काँधमा अड्याउँदै बेतोडले कुद्छन् । यसमा कसैले पछाडिबाट घचेटी दिन्छ । यसपछि मृत व्यक्तिका घरमा सबैले पुग्नु पर्दछ । ढोकामा पुगेर झोलामा सबैले बोकेको अमलाले हिर्काइन्छ । ढोकाभित्र स्याउला लिएर हल्लाइन्छ । यसलाई माझी भाषामा “भरती ढुकाउने” भनिन्छ ।

घरभित्र टाँड छापी-माटाको हण्ड र पेरुङ्गो हुन्छ । टाँडमा जानको लागि लौरो जत्रो भन्याङ्ग उल्टो गरी राखिएको हुन्छ । रातभरि नाचगान गर्छन् । जाँड, भात र मासु खान्छन् ।

शुक्रबारको दिन बिहान करीब ३:३० देखि ४ बजे सम्ममा पितरा बगाइन्छ । पितरा बगाउँदा चाहिने

सामान यी हुन्- भोलाको पातको टपरी- यसलाई माझी भाषामा “खौला” भनिन्छ । त्यसमा हण्ड र पेरुङ्गो, जाँड, मासु, माछा, भात, पैसा, दियालाको राँको हाली कोशीमा लगेर बगाउँछन् । बगाउँदा उनीहरूले यसरी गीत गाउँछन्-

“असला माछा कुटी कैकरभात
किनिखै छाड्छौ मन्थलीघाट”

रूँदै बत्ती बालेर पितरा बगाउँछन् । आगो बल्दै गयो भने पितृ खुशी भएको विश्वास गरिन्छ र आगो निभ्यो भने पितृ रिसाएको ठानी पछुतो मानिन्छ ।

बुधबार थाल्नार्
बिहीबार पाल्नार्
शुक्रबार फाल्नार्

यसपछि माझीहरूको पितृ कार्य सकिन्छ । जुनसुकै समयमा मरेको भए पनि सरात गरेपछि मात्र यो समाप्त हुन्छ । सोह्रमा परे त्यही बेला सकिन्छ । अधिपछि भए सोह्र श्राद्ध पखिनु पर्छ ।²⁶ यसरी मन्थलीका माझीहरूको मृत्यु संस्कार सम्पन्न हुन्छ ।

अन्य धार्मिक संस्कार

“मुख्य चाड नदी (कोशी) पूजा हो । यो पूजा वैशाख महीना मङ्गलबार मङ्गलादेवी, जलदेवी, सेती देवीको साथ कोशीको पूजा हुन्छ । पूजा नसकुन्जेल माछा मार्न निसिद्ध हुन्छ । सबै देवीहरूको साथसाथै कोशीमा पाठीको बलि हुन्छ । स्वरास्नी मानिसले नछोएको शुद्ध जाँड चढाइन्छ । अन्य जातिले हेर्नु हुँदैन । कोही गएमा महिलाद्वारा बेइञ्जत गरिन्छ । पूजा गर्दा लेघ्रो तानेर राँगा, भैँसी, बाख्रा, खरी र मूढाहरू वारी ल्याउ, तिमी पारि पारि जाउ भन्दै पुकार्दछन् । पूजा सकी जाँड र मासु खाएर मस्त हुँदै नाचगानको साथ कुस्ताकुस्ती चल्दछ । जसले जित्दछ त्यो सालभर उसैलाई नायक मान्ने प्रचलन पनि केही मात्रामा अवशेष रहेको पाइएको छ ।”²⁷

“कोशी किनारमा माझीहरू आफ्नो इष्टदेवता

२६. माधवप्रसाद घिमिरेबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा ।

२७. शङ्करप्रसाद सत्याल; पूर्ववत्, पृष्ठ ३० ।

कोशीलाई नै मान्दछन् र वर्षको एक पल्ट ३ दिनसम्म धूमधामसित कोशीको पूजा हुन्छ । यो फाल्गुण महीनामा शनिश्चरबार पारेर हुन्छ । यस अवसरमा दुई दिन डुङ्गा पनि चलाउँदैनन् र अरू परिआएका बाहिरफेरका काम पनि गर्न जाँदैनन् । जाँड-रक्सीको जफत हुन्छ । सुगुरको बलि यस पूजाको अनिवार्य क्रिया मान्दछन् । यसलाई अरू जातिले हेर्न गयो भने त्यसले बेइज्जत पाएर फर्कनु पर्छ । पहिला र दोस्रो दिन सुगुरको टाउको बगरैमा रहन्छ र तेस्रो दिन शिर उठाउने दिनको नामले बिसर्जन गरिन्छ । त्यो दिन डुङ्गा चल्दछ ।^{२८}

कोशी पूजा गर्ने परम्परा मन्थलीका माझीहरूको अलि भिन्न छ । शङ्करप्रसाद सत्यालको लेखाइमा सत्यता छ, तर शङ्कर कोइरालाको लेखाइ मन्थलीका माझीहरूसंग केही अंश मेल नखाने देखिन्छ ।

मन्थलीका माझीहरू पनि नदी पूजा (कोशी पूजा) लाई सबैभन्दा ठूलो चाड मान्छन् । नदी पूजा वंशाख महीनाको कुनै बुधबार हुन्छ । पूजा गर्ने दिन सबै लोग्ने मानिस कोशीको छेउमा जम्मा हुन्छन् । त्यसपछि आपसमा ठट्टाको रूपमा कुस्ती खेल्छन् । यसलाई बल दाँजेको भनिन्छ । यस कुस्तीमा जसले जित्छ त्यही मानिस वर्ष दिनसम्मको लागि गौडुङ्गा हुन्छ । यस अवसरमा कोशीमा माझी बाहेक अरू जातिले जानु हुँदैन । गएमा माझीहरूले डाँड्छन् । मझिनीहरू पनि जाँदैनन् । त्यहाँ धूमधामसंग कोशीको पूजा हुन्छ । कोशी देउता हुन् । “कोशी पारे विजुवा विजुयी” कोशीमा पाठी बलि चढाउँछन् । एक अहोरात्र घरमा आउनु हुँदैन । कोशीबाट छुट्टु हुँदैन । कोशी पूजाको भोलिपल्ट माझी गाउँमा अन्य जातको मानिस गएमा डाँड्छन् । पैसा भए पैसा लिन्छन्, उसको साथमा पैसा रहेनछ भने लुगा फुकालेर नागै पठाई दिन्छन् ।^{२९}

“यिनको पुरोहित राख्ने चलन छैन, जो व्यक्ति सबैको चित्त बुझाएर परिपाटीपूर्ण फलाकन सक्ने हुन्छ

उसैले पूजाको कार्य सम्पन्न गर्छ । यसको अतिरिक्त अरू देवदेवीहरूको मन्दिरमा महाद्वीप बालन जाने चलन पाइन्छ । उनीहरू निराहार बस्दा जाँड मात्र पिउँछन्, कितकि जाँड जडिबुटीद्वारा बनेको मर्चा नामक ओखती पर्ने भएकोले त्यसको मात्र आहार गर्दछन् । पूजाआजा गर्नु गराउनु पर्दा प्रचलित तन्त्रमन्त्र र फलाकनुको साथै शुरू र समाप्ति हुन्छ । चाडबाडमा दशैँ तिहार पनि मान्छन् जुन हाम्रो पात्रो सरह नभएर अलिक दिनपछि पर्छ जसको विशेष प्रबन्ध गाउँको तालुकद्वारा हुन्छ । तालुकदार केही तान्त्रिक मान्त्रिक पनि भएको हुनुपर्छ । यिनीहरू बिरामीको उपचार झाँक्रीहरूद्वारा गराउँछन् । झाँक्रीले रोगीको व्यथा कालो कुखुरामा सार्न सक्छ भन्दछन् । रोगीको खड्गो काट्ने भनेर बाखा काट्ने चलन पनि अद्यापि छँदैछ । तर माझी झाँक्रीलाई चिन्ता गर्दा तामाङ्गको जस्तो भातको तोर्मा चाहिँदैन । अक्षता पानीमै खतम हुन्छ ।”^{३०}

“माझीका कुलायन देवता भीमसेन र वरदेउ हुन् । असार र दशैँमा कुखुरा, बोका, राँगा बलि दिन्छन् । दशैँमा मङ्गलबार बलि दिएर बुधबार टीका लगाउने प्रथा छ ।”^{३१}

मन्थलीका माझीहरू जेठ महीनाको कुनै उपयुक्त बुधबार जखनीको पूजा गर्छन् । एउटा कुनै ठूलो रुखको फेदमा स्थान बनाएर पूजा गरिन्छ । पाठी बलि दिइन्छ । पूजाआजा सकिएपछि पाखामा बसेर माछा, भात खान्छन् ।

दशैँ पर्व कसैले यसै वर्ष मान्छन् र कसैले “हामी त आघौँ मान्छौँ” भन्दा पनि धर पाउँछन् । अनिवार्य चाहिँ होइन ।

दशैँ जसरी नै तिहार पनि माझीहरूको अनिवार्य चाड होइन । माझीहरू मैलो खेल्छन् । गाई तिहारै औँसीको दिनदेखि हरिबोधनी एकादशीसम्म मैलो

२८. शङ्कर कोइराला; पूर्ववत्, पृष्ठ १९ ।

२९. माधवप्रसाद घिमिरेबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा ।

३०. शङ्कर कोइराला, पूर्ववत् ।

३१. शङ्करप्रसाद सत्याल, पूर्ववत् ।

खेल्छन् । सोह्र श्राद्ध शुरू भएपछि अर्थात् सरात गर्दा बजाइएको मादल हरिबोधिनी एकादशीसम्म बजाइन्छ । यो स्वरको मादल अधिपछि बजाउनु हुँदैन ।

मादलको ताल यस प्रकार हुन्छ ।

ताड	घुन्नुड	घुन्नुड
"	"	"
"	"	"

भैलो खेल्दा लोभने मानिस र स्वास्नी मानिस बराबरी हुन्छन् । स्वास्नी मान्छे नाच्छन्, लोभने मान्छे गीत गाउँछन्, मादल बजाउँछन्, यसलाई यसो भन्ने गरिन्छ—

“अर्णे गाइनार बनाइनार बंटी नाचनार ।”

यस अवस्थामा स्वास्नी मान्छेले सेतो मजेत्रो टाउकामा बाँध्छन् । लोभने मानिस भने आफ्नै पोशाकमा हुन्छन् । भैलो खेल्सकेपछि भोज खान्छन् र त्यो खानु-भन्दा पहिले बनाएको चीजवीज केटी मात्रामा कोशीमा बगाएर यो गीत गाउँछन्—

“जाइलाला पितरा जाइलाला ।”^{३२}

ग्रन्थ संस्कार

मन्थलीका माझीहरूको जन्म संस्कार आफ्नै किसिमको छ । बच्चा जन्मिएको ३ दिनको दिन माझीकै जातले ज्वाइँ अथवा भानिजद्वारा गहुँत दिलाइन्छ । सुत्केरीले तोरीको तेल छुन्छन् । बच्चाको नाम राख्छन् । जन्मिएको बार अनुसार नाम राखिन्छ । जस्तै— शनिबार जन्मिएको भए शने, आइतबारको आइते, सोमबारको सोमे, मङ्गलबारको मङ्गले, बुधबारको बुधे, विहिबारको बिहिबारे र शुक्रबारको शुक्रे ।

जन्मेको स्थान अनुसार पनि नामकरण गरिन्छ । जस्तो कुनै गर्मिणी मेलापात, घाँस दाउरा गर्दागर्दै पाखा हुँदो सुत्केरी भएमा बच्चाको नाम वनपाते, वनबुट्टे राखिन्छ ।

कुनै आइमाईको लोभनेको ठेगान छैन भने बच्चाको आकृति अनुसार नाम राखिन्छ । मोटो भयो भने लौका, फर्सी र पातलो भयो भने विसौली, पातले आदि राखिन्छ । यसै गरी शारीरिक कारणबाट गर्चे, बर्चे, लडेप्रो पनि राखिन्छ । यिनीहरूको नाम समय समयमा फेरिरहन्छ । न्वारान ३, ५, ७ र ११ दिनमध्ये कुनै दिन गरिन्छ । व्यावहारिक बाध्यताले गर्दा सुत्केरी भएकै भोलिपल्टदेखि काममा व्यस्त हुन्छन् । ६ महीना पुगेपछि एउटा कुनै बुधबार पारेर भात खाइन्छ ।

“जेबार तेबार बुधबार ।” बुधबार माझीहरूको साइतको बार हो ।^{३३}

मान्यता र स्तर

गाउँको जो बूढोपाको मानिस हुन्छ उसैलाई (गौडुङ्ग) मान्ने गुन्ने व्यक्तिको रूपमा स्वीकार गरिन्छ । यो अन्य जातिको पुरोहित जस्तै हो । गौडुङ्गबाट माझी संस्कृति संरक्षित हुन्छ । स्त्री र पुरुष दुइटैले उमेर र अनुभवका आधारमा मान्छन् । माझीहरू अन्य जातिबाट मिसिएका छन् । यिनीहरूले शिक्षा आर्जन गर्ने अवसर पाएका छैनन् । मझिया— माझीहरू आफ्नो निम्न स्तरको जीवन बाँचेर पनि आफ्नो परम्परागत थाती भनेपछि हुरुकै हुन्छन् । एउटा कटेरो ठड्याउने ठाउँ मात्र भए पनि त्यो ठाउँ अर्थात् आफ्नो जन्मभूमि छोडेर यिनीहरू अन्त जाँदैनन् ।^{३४}

भेषभूषा

स्त्री जातिहरू छोटो गुन्युं, कम्मरमा पटुका, कालो चौबन्दी चोलो, शिरमा मजेत्रो, कानमा मुन्द्री, हातमा मोटो चूरा र गलामा बेरिने नीलो छोटो पोते लगाउँछन् । नेप्टो निधार, पोबके गाला, मोटो पिडुला, चाक्लो नितम्ब र होधो कदको प्रदर्शन गराउँदै अथक परिश्रम गर्दछन् ।

बाहाँ कटे भोटो, शिरमा बढेसाको फेटा, अगाडि फुर्को झुण्ड्याएर बाँधिएको पटुका र अगाडि पछाडि

३२. माधवप्रसाद घिमिरेको प्राप्त जानकारीका आधारमा ।

३३. माधवप्रसाद घिमिरे र हरिश्चन्द्र घिमिरेबाट प्राप्त जानकारी ।

३४. माधवप्रसाद घिमिरे, शङ्करप्रसाद सत्यास र हरिश्चन्द्र घिमिरेबाट प्राप्त जानकारी ।

फुर्को निकालेर लगाएको कौपीन लामो लट्टी नै पुरुष वर्गको मुख्य जातीय पहिरन हो ।^{३५}

कौपीन वस्त्र मात्राङ्गैः स्वास्थ्ययवर्तनिरक्षरैः

कठोरपाणिपादैश्च सरलैर्धीवरैर्युतम् ॥^{३६}

माझी जातिका स्वास्नी मान्छेहरू घुँडा माथिसम्म आउने बाक्लो मार्किनको गुनियुँ— जसलाई मझिनी कपडा भनिन्छ, स्तन छोप्ने खालको पट्टा, टाउकामा मजेत्रो लगाउँछन् । मझिनीहरू जुत्ता लगाउँदैनन् (शायद आर्थिक कमजोरीले हुन सक्छ) । त्यसै गरी कपालमा धागो पोते लगाउँदैनन् । पोते लगाए भने घाँटीमै फनफनी बेछन् । यिनीहरू चुराको प्रयोग गर्दैनन् । पहिले पहिले यिनीहरू सिएको लुगा लगाउँदैनथे, तर आजकाल लाउँदछन् । लोभने मान्छे अगाडि पछाडि फुर्को निकालेर कौपीन लगाउँछन् । हिउँदा टाउकामा फेटा गुत्छन्, कहीं बस्नु पर्दा त्यही झिकेर ओछ्याउँछन् । केटाकेटीहरू ५, ६ वर्ष-सम्म नांगै बस्छन् । त्यसपछि आफ्नो सावगास अनुसारको कपडा लाउँछन् । माझी जातिमा लोभने मानिसका हातमा घँगाहरूको लट्टी हुन्छ र स्वास्नी मान्छेको हातमा कचिवा हुन्छ ।

आर्थिक अवस्था

माझीहरूको आर्थिक अवस्था ज्यादै दयनीय देखिन्छ । यिनीहरूको आयस्रोतको माध्यम डुङ्गा खियाउनु, माछा मानुँ र जाँड बेच्नु हो । तर मन्थलीका माझीहरूको डुङ्गा चलाउने व्यवसाय यहाँ साँघु बनेपछि प्रायः बन्द भएको देखिन्छ । डुङ्गा चलाउँदा जिल्ला पञ्चायत, रात्रेछापबाट एकजना ठेकेदार नियुक्त गरी यसबाट आयस्ता उठाउने प्रथा थियो । घाट तार्दा जिल्ला पञ्चायतको दर अनुसार हिउँदमा प्रति एकजना -१२५ र वर्षामा -१५० पैसा हो । त्यसमा पनि रिक्तो मानिसको भन्दा भारीको -१५० पैसा बढी लिने चलन छ । मुख्यतः वर्षात् शुरू भएपछि रिक्तो मानिस एकजनाको रु. १।- देखि रु. ५।- सम्म र भारीको रु. ५।- देखि रु. १०।- सम्म लिने गर्दछन् । तर हात्तीटारको घाट मन्थलीघाट-भन्दा सजिलो भएको हुनाले यहाँ दर-रेट अलि होलो

छ । भयङ्करसंग कोशी नदी उल्लिएको बेला डुङ्गा चल्दैन । जरूरी डाँक छ भने कोशीको पानी अलि घटेपछि ताछ्छन् । अहिले आएर पुल बनेपछि यो सबै समस्या हल भएको छ । उही राँगाहरू त्याउँदा प्रति राँगा रु. ५।- लिएर ताछ्छन् । तर यो उनीहरूको नियमित पेशाबाट धेरै टाढा भैसकेको छ । मन्थलीका माझीहरूको माछा मानुँ व्यवसाय चालू छ । बत्छी थापेर, धाल हानेर र ढोक्सो थापेर माछा माछ्छन् । वशील माछाको रु. ५।- देखि रु. ७।- सम्म लिन्छ भने धानीको रूपमा बेच्दा आलो माछा धानीको रु. ३०।- र सुकेको माछा रु. ४०।- मा बेच्छन् । मझिनीहरू जाँड बनाएर बेच्छन् । कोदोको पीठोमा फुर्कोझार, दूधेझार हाली मुछी रोटी बनाई सुकाएपछि मर्चा तयार हुन्छ । यही मर्चा हालेर जाँड बनाउँछन् । एक डबका जाँडको रु. १।- का दरले बेच्छन् । यसभन्दा अतिरिक्त कतै बनिबुतो गर्न पनि जान्छन् । माझीहरू दिनभरि कसैको खेतबारीमा काम गर्न गए भने अहिलेको सन्दर्भमा एक पाथी अन्न ज्याला लिन्छन् । नगद भए १ पाथी अन्नको बराबर मूल्य पर्छ । मझिनीहरूलाई ४ माना र केटाकेटीहरूलाई पनि चारै मानाको चलन छ । यसमा दिउँसो खाजा खान पाउँछन् । बिहान-बेलुका प्रायः आफ्नै घरको खाना खानु पर्छ । मन्थलीका माझीहरू अशिक्षित छन् । त्यसैले उनीहरू राम्रो आम्दानी हुने काम पाउँदैनन् । अचेल मन्थलीका केही माझीहरू भारतको उडिसा राज्यका महाविद्यालय-हरूमा पिएन बनेका पाइन्छन् । त्यति शिक्षित वातावरणमा घुलमिल गरेर घर फर्किँदा पनि उनीहरूले आफ्नो आदतलाई त्याग्न सकेका छैनन् । मन्थलीमा २०० माझीहरू छन् । तर विद्यालयमा जाने माझी बालबालिकाहरू जम्मा २५ जना पनि मुस्किलले पुग्छन् ।

बसोबास

माझीहरू कोशी या नदीको छेउछाउमा बस्छन् । मन्थलीका माझीहरूका स-साना घर छन् । गौडबारीका माझीहरूका घर केही सेता र केही राता छन् । कमरोले

३५. शङ्करप्रसाद सत्याल; पूर्ववत्, पृष्ठ २८ ।

३६. भरतराज मन्थलीय; महेन्द्रोदय महाकाव्यम्, पृष्ठ ३४६ ।

मन्दा रातो माटोले लिप्ने प्रथा यस भेगका माझीहरूमा अत्यधिक छ । रजगाउँ, भटौली र सुनकोशीको भेगमा बसोबास गरेका माझीहरूका घर भने कमेराले पोतिएका सेता छन् । कुनौरी र गौडवारी (गहडवारी ?) का माझीहरू सबैले आफ्ना घरमा खरको छाना हालेका छन् । ढुङ्गाको छाना हाल्ने यिनीहरूको सावगास छैन । यिनीहरूले कमाइ खाने जग्गा थोरै हुन्छ । सीमित संख्याका माझीहरू सम्पन्न वर्गका देखिए पनि अन्य जातको थिचोमिचोमा परेर र आफ्नै अशिक्षाका कारणले यिनीहरू माथि उठ्न सकेका छैनन् ।

गढतिर बसेकैले हुन सक्छ माझी मझिनीहरू प्रायः काला हुन्छन् । ब्राम्हण क्षेत्रीहरूको जस्तो यिनीहरूको परिवारमा त्यति गहिरो प्रेम सम्बन्ध कायम भएको पनि पाइँदैन । जेहोस्, मोटामोटी रूपमा मन्थलीका माझीहरूको जातीय संस्कृति र विशेषता अनुसन्धानकर्ताले प्राप्त गरेका तथ्य सामग्रीका आधारमा प्रस्तुत गरियो । मन्थलीका माझीहरूको भाषिक र ऐतिहासिक सन्दर्भहरू पनि छन् । ती सबै प्रासङ्गिक विषयमा प्रस्तुत भैसकेका छन् । राजधानी काठमाडौँबाट यति नजीक भएर पनि मन्थलीका माझीहरू हालसम्म वर्तमान युग सुहाउँदो परिस्थितिमा आफूलाई ढाल्न सक्षम भएका छैनन् । नृत्तत्व शास्त्रको परिप्रेक्ष्यमा अध्ययन गर्दा यसलाई नौलो उपलब्धि मान्नु पर्छ ।

सन्दर्भ-ग्रन्थ

१. भरतराज 'मन्थलीय'- देवयानी (महाकाव्य)
२. भरतराज मन्थलीय, महेंद्रोदय महाकाव्यम् ।
३. मोहनप्रसाद खनाल, नेपाल भोट युद्धको तयारी ।

४. धनबज्र बज्राचार्य र टेकबहादुर श्रेष्ठ, दोलखाको ऐतिहासिक रूपरेखा ।

५. शङ्करप्रसाद सत्याल, माझी जातिको संस्कृति, उषा ।

६. शङ्करप्रसाद सत्याल, गलत परम्परा र जाति, उषा ।

७. सोमनाथ घिमिरे, राजा इल र उर्वशी, उषा ।

८. राजेश गौतम, चितौनका माझीहरू, झङ्कार ।

९. भूपहरि पौडेल, मन्थलीका माझीहरूको किपट, धर्मदर्शन ।

१०. भूपहरि पौडेल, मन्थलीका माझीहरूको भाषा, नेपाली संस्कृति, वर्ष ४, अङ्क २, २०४५ ।

११. शङ्कर कोइराला, कोशी प्रदेशका माझी जाति, प्राचीन नेपाल ।

११. डोरबहादुर बिष्ट, सबै जातका फूलबारी ।

१३. नगेन्द्र शर्मा, नेपाली जनजीवन ।

१४. यमेशकुमार एम्. ए., पूर्वी नेपालका माझी जातिको एक संस्कृति, हाँफ्रो संस्कृति ।

१५. ——— मेचीदेखि महाकाली, भाग २ ।

सन्दर्भ जानकारी

१. शङ्करप्रसाद सत्याल, मन्थली ।
२. माधवप्रसाद घिमिरे, मन्थली ।
३. हरिशङ्कर घिमिरे, मन्थली ।
४. नारायण सुवेदी, मन्थली ।
५. चेतप्रसाद सुवेदी, मन्थली ।
६. टङ्कमणि अधिकारी, भोजपुर, पैयाँपानी ।
७. श्रीमती माण्डवी पौडेल, काठमाडौँ, बानेश्वर ।